

BİBLİYOGRAFYA

Trakya - Kırklareli Kubbeli mezarları ve sahte kubbe ve kemer problemi. Yazan: Dr. Arif Müfid Mansel; Türk Tarih Kurumu yayınlarından. VI. seri-No. 2. Ankara 1943. 34 sayfa türkçe metin ve 18 sayfa almanca metin. XVI levha. 28 resim.

Türk Tarih Kurumu bu değerli kazı raporunu 1943 de yayınladı. İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Arif Müfid Mansel tarafından hazırlanan bu eser, bir rapordan ziyade, bir tezin müdafaası şeklinde görülmektedir.

Alacahöyük kazısına başlandıktan bir yıl sonra, yani 1936 danberi Prof. Mansel de Türk Tarih Kurumu adına ve Trakya'nın bir kısmında araştırmalarda bulunmuş, ve tümülüs denilen yığma mezarların kazısını idare etmiştir¹. Trakya'da varlıkları bilinen bu yığma tepelerin birer mezar anıdı olduğu anlaşıldığındanberi (1871) arkeologların da bunlara karşı ilgisi artmıştır².

Prof. Mansel'in idaresindeki Trakya Hafriyat Heyeti, evvelâ Ergene'nin kuzeyindeki yığma mezarları araştırmış, sonra sırasıyla Alpullu, Sinanlı ve Hasaköy tümülüslerini kazmış, fakat muhtelif sebeplerden ötürü mezar bulmak mümkün olmamıştır. Bununla beraber, kazılan bu üç tümülüs, yeni kazı ve

araştırmalar için bir ipucu ve başlangıç noktası olmuştur.

1937 yılında Lüleburgaz ve doğusundaki Umureca tümülüslerinin çoğu açılmış ve M. s. ikinci yüzyılın ilk yarısına ait olan mezarların çok eski bir mezar biçimi geleneğini yaşattığı görülmüştür.

Heyetin üçüncü araştırma alanı merkezi Vize olan bölgedir. Gordion (Yaslıhöyük), Ankara ve Samsun gibi bir tümülüsler şehri olan bugünkü Vize ovasındaki kırk mezardan dokuzu açılmış ve mezarları olanların kronolojileriyle, arkeolojideki yerlerini tesbit etmek mümkün olmuştur.

Dördüncü araştırma alanı, yapı kalıntılarına göre, kronoloji cedvelinin başında gelen Kırklareli bölgesidir. Şimdi tanıtmaya çalıştığımız etüdün konusu da burada evvelce açılan ve soyulan üç mezardır.

Anadolu'nun birçok bölgelerinde olduğu gibi, Kırklareli'nin 3 km. güneyindeki Aşağıpınar tümülüsleri de birbirine çok yakındır. Prof. Mansel konusu olan mezarları incelemeye başlamadan evvel, bu tümülüsler hakkındaki eski yayını gözden geçirmekte ve Yunan papazı Kristodulos (1881) ile, arkeolog Hasluck (1910 - 11) ve Prof. Filov'un bu mezarlar hakkındaki görüşlerini hatırlatmaktadır. 1938 - 39 yıllarında kazılan bu tümülüslerin önce ikincisi, yani (B) adı verileni üstünde durulmaktadır. Bu tümülüsün içinde Trakya'da eşine çok az rastlanan bir kubbeli mezar bulunmuştur. Yolun kuzey doğusunda kalan bu tümülüste 4.83 m. genişliğinde ve 5.33 m. uzunluğunda

1 Bu kazı ve geziler için Belleten I IV. s. 89; A. M. Mansel, Trakya'nın Kültür ve Tarihi (İstanbul 1938); Archäologischer Anzeiger 1941 s. 119, v. g. ve La Turquie Kemalist No. 21-22 (1932) s. 36 v. g.

2 Bütün bu kaynaklar kubbeli mezarlarda s. 1-3 de toplanmıştır.

dik dörtgen bir önoda ile, 6.80 m. çapındaki yuvarlak mezar odası açılmış ve temizlenmiştir. Hâfir bu mezar anıdını 2-3 üncü sahifede özlü bir şekilde açıklamaktadır. Bu bilgiye göre önodanın duvar kalınlığı ortalama 0.55 m. dir. İyi işlenmiş, birbirine düzenli ve harçsız olarak birleştirilmiş iri kalker blokları üst üste ve muntazam diziler şeklinde görülmektedir. Önodanın *in situ* olarak ele geçen taşları beş kattan fazla değildir. Böylece yapının bilhassa bilinmesi gereken üst kısmı hakkında hiçbir ize rastlanmadığı anlaşılmaktadır. Önodanın üstün taş tekniğine göre yapılan ikinci yuvarlak odanın duvar kalınlığı birincinin aşağı yukarı iki mislidir (0.90-1 m). Yuvarlak odayı kovan biçimine giren ve tepeye doğru daralan tek merkezli taş halkaların sağladığı bir kubbe örtmektedir. Üst üste yerleştirilen bu tek merkezli taş halkalarından sekizi olduğu yerde bulunmuştur. Kubbenin yapısında taşların aşağıdan yukarıya kadar ve içeri doğru kaydırılmasına, ve bu suretle tek merkezli halkaların daralmasına dikkat edilmiş ve en yukardaki son halkanın üstü de yassı bir taşla örtülmüştür. Kubbenin içi düzdür. Bu, birbiri üzerine oturtulan taşların taşan iç yüzlerinin eğik olarak düzleştirilmesi ile sağlanmıştır. Trakya'nın diğer bölgelerindeki paralellerini de gözönünde tutan müellif, kubbenin 14 halkadan ibaret olduğunu kabul etmekte ve anıdını da bu ölçülere göre restore etmektedir. 6.60 m. yüksekliğindeki kubbenin içi harçla yapılmış şakuli kuşaklar, friz tarzındaki ufki şeritler ve maden rozetlerle süslenmiştir. Mezar anıdının güneye açılan 1.05 m. genişliğinde ve 2.35 m. yüksekliğindeki dış kapısı ile iki oda arasındaki iç kapısı sağlam olarak ele geçmiştir, Kapıların yan söveleri kapının içine doğru seziyecek ka-

dar eğiktir. Hâfir, kapıların yassı ve iri taşlarla kapatılmış olduğuna inanmaktadır.

Yuvarlak odada kalkerden yapılmış tekne biçimli bir lâhit bulunmuştur. Odanın toprak döşemesi üstüne ve (tersine çevrilmek suretiyle) konulmuş bu lâhit 2.18X0.97X0.77 m. ölçüsündedir. Mezar eskiden açılmış, lâhit tahrip edilmiş ve ölünün yanına bırakılan eserlerin hepsi çalınmıştır. Bununla beraber, lâhit çevresindeki küçük buluntular, bilhassa kronoloji bakımından, önemli ipuçları vermiş ve mezarın tarihlenmesine yararmıştır. Yakılan ölünün atıyla birlikte gömüldüğünü gerçekleştiren kül ve kemik kalıntıları da açığa çıkarılmıştır.

Bundan sonra (Trakya'daki diğer kubbeli mezarlar) üstünde durulmakta ve (B) mezarının paralelleri birer birer incelenmektedir. Önce Kırklareli'nin batısındaki Eriklice kubbeli mezarı işlenmiştir. Bu mezar hakkındaki eski yayını ve buradan İstanbul Müzesine getirilen eserleri incelemek imkânına sahip bulunan müellif, mezarın M. ö. IV. yüzyıla ait olduğunu bildirmektedir. Bundan sonra Türk - Bulgar sınırındaki Mezek köyü çevresinde bulunan Maltepe ve Kurtkale mezarları tarif edilmektedir. Maltepe mezarının dar, uzun koridoru, dik dörtgen iki odası ve içi düz kubbeli bir yuvarlak odası vardır³. 2.60 m. yüksekliğindeki koridorun üstü "birbiri üzerinden taşan,, ve iç yüzleri eğik olarak düzeltilen taşlarla kapatılmıştır. Zamanla değiştirilen ve içine birkaç defa ölü gömülen Maltepe tümülüsünün en eski mezarı M. ö. IV. yüzyılın ilk yarısına aittir. M. ö. IV. yüzyılın ikinci yarısına ait olduğu bildirilen Kurtkale mezarı ise dik dörtgen bir önoda ile, kubbeli bir mezar oda-

3 Kubbeli Mezarları s. 5-6.

sından ibarettir. Önodanın tavan biçimi diğer mezarlarınkinden farklıdır. Ayrıca bu tipe giren kubbeli mezar anıtlarının batıda Filibe ve Rodop'lara kadar yayıldığı da bildirilmektedir. Büyük bir kısmı eski sistemsiz ve kaçak kazıların konusu olmuş Trakya'nın bütün kubbeli mezarları birbirleriyle eşimsenmekte ve genel olarak şu sonuçlar çıkarılmaktadır :

a) Bütün kubbeli mezarlar üstün bir taş işçiliğinin eseridir.

b) Yapıların hepsi orthogonal tekniğindedir.

c) Mezarların hepsi bir yuvarlak oda, bir önoda veya koridor veyahut hem koridor, hem odadan ibarettir. Asıl içine lâhdin bırakıldığı, veya ölünün gömüldüğü yuvarlak oda hepsinde müşterektir. Yukarıda da söylenildiği gibi, sahte kubbeler kovan biçimindedir.

ç) Oda ve koridorların boyları, tavanların biçimleri her yerde birbirinin aynı değildir. Kapıların kapanma tarzları, kanatların bulunup bulunmaması, çerçevelerinin durumu, her mezarda aynı olmamakla beraber, teknik ve plânlarındaki genel birlik inkâr edilemez. Lâhit biçimleriyle ölü gömme âdetlerindeki değişikliği de gözönünde tutan Prof. bu gerçeği şu şekilde ifade etmektedir : "Bu ritüel değişikliklere inzimam eden bazı farklılara rağmen gözden geçirmiş olduğumuz bütün Trakya kubbeli mezarlarının homojen bir gurup teşkil ettiklerini söyleyebiliriz,..."

Eserin II. bahsinde Kırım'daki Kerç çevresinde açılan Altın Kurgan, Kırıl Kurganı ve Külöba kurganlarının yapı özelliği belirtilmekte ve Trakya'ya bakınca farklı görülen yenilikleri açıklanmaktadır. Müellif, pek haklı olarak, güney Rusya kurganlarıyla Trakya'nın kubbeli mezarlarını doğrudan doğruya münâsibete getirmemektedir.

Kitabın III. kısmında Etrurya'daki kubbeli mezarlar ele alınmıştır. Bilindiği gibi Etrurya mezarları Trakya'dakilerden hem daha eski, hem de farklıdır. Burada, Trakya ve Kırım'da bilinen orthogonal taş tekniğine rastlamak mümkün değildir. Bununla beraber, bu bahiste Trakya - Kırım kubbeli mezarlarıyla İtalya'dakiler arasındaki ayrılık ve benzerlikleri sezmek, onları ayrı ayrı değerlendirmek daima mümkündür. Prof. Mansel'e göre Etrurya mezarları yerli değildir. İtalya'ya Trakya'dan, daha geniş anlamda Balkan yarım adasından veya güney Rusya'dan getirilmeyen bu mezar tipleri, Trakya ve Etrurya'ya aynı kaynaktan gelmiştir. Bu müşterek kaynak Yunanistan ve Ege bölgesidir. Gerçekten M. ö. VI. ve VII. yüzyıla tarihlenen, yani Etrurya mezarlarıyla çağdaş bulunan bazı arkeoloji belgeleri de müellifin bu sezisini destekliyecek bir durumdadır.

Yunanistan ve Ege adalarındaki kubbeli mezarlara daha geniş bir yer verilmiştir⁴. Uzun zamandanberi bir arkeolog ve bir kültür tarihçisi olarak eski Ege medeniyeti üstünde duran ve görüşlerini açıklayan Profesörün Yunanistan'daki kubbeli mezarları yapı ve plân bakımından yeniden işlemesi, tekâmül safhalarını, yayılış bölgelerini ve kronolojilerini özlü bir şekilde aydınlatması, arkeoloji edebiyatımız için büyük bir kazançtır⁵. Önce Miken'deki kubbeli mezarların işlendiğini ve çıkış noktasının Wace'in tasnifine göre tayin edildiğini görüyoruz. M. ö. 16-14 üncü yüzyıla tarihlenen Miken mezarları aşağıdan yukarıya doğru daralan taş halkalarının sağladığı içi düz kubbeli

4 Kubbeli Mezarları s. 13 v. g.

5 Bu konular için bk. Arif Müfid Mansel ; Mısır ve Ege Tarihi Notları 1938. ve Tarih Semineri Dergisi 1. İstanbul 1937 de s. 51 v. g. Kubbeli Mezarları s. 13-20.

bir oda ile, buna birleşen dar ve uzun bir koridordan ibarettir. Eserde kubbeli mezar geleneğinin Yunanistan'da aşağı yukarı 800 yıl devam ettiğine işaret edilmekle beraber, M. ö. XII. yüzyıldan sonra görülen inhitat da belirtilmiştir. Eserin 14-15 inci sayfalarında muhtelif zamanlarda görülen, şu veya bu şekilde yayınlanan kubbeli mezarlar üç gurup halinde bir araya toplanmış ve coğrafya bölgeleri ile, buldukları yerler, çap ve yükseklikleri birer birer gösterilmiştir.

Kubbeli mezarların üstü Yunanistan'da da toprakla örtülmüş ve tümülüslerin doğması sağlanmıştır. İyi işlenmiş taşlarla ve büyük bir itina ile yapılan bu kubbeli mezarların içine bırakılan ölümler, basit sandukalara veya çukurlar içine yatırılmıştır. Soyulmuş olmalarına rağmen, zengin eserlerin saklandığı anlaşılan bu mezarlarda asıl ölüye tahsis edilen çukur ve sandukaların basitliği genel bir gelenek gibi görülmektedir. 17 nci sayfada Tesalya'daki Submiken ve Proto geometrik çağa ait kubbeli mezarların listesi verilmiştir. Bu listelerdeki yer adları ve mezar tipleri uzun bir kronoloji safhasını aynı yerde takip etmemizi mümkün kılmıştır. Tesalya'da Dor göçlerinden sonra da yapıldığı anlaşılan bu kubbeli mezarlar, Miken çağındaki monümental yapıların inhitat devrini temsil etmektedir.

Girid'in kubbeli mezarları kıta Yunanistan'dakilerden eskidir. M. ö. III. binde görülmeğe başlayan bu mezarların II. binde devam etmediğini öğreniyoruz⁶. Arkeoloji belgelerine ve bilhassa ünlü saraylarına göre bu çağda çok yüksek bir kültür seviyesine erişen Girid'de kubbeli mezarların yokluğu veya varolan bir kaçının da teknik ve plân geriliği müellifin gözünden kaçmamıştır. III. bini, yani Eski Minos

safhasını karakterlendiren Mesara ovasının dik dörtgen dehlizlere sahip kubbeli mezarları, yerini toprağa açılan basit çukurlara ve pek az olarak da kaya mezarlarına bırakmıştır. Bununla beraber, II. binde yapılan İsoptota mezarının uzun koridoru, dik dörtgen odası ve hele sahte sivri kemerleri bu çağı karakterlendirmektedir⁷. Miken'in XVI. yüzyılda başlayan kubbeli mezarlarının Girid'e girememesi, bu çağdaki mezar anıtlarının Yunanistan'dan ziyade, Anadolu, Mısır veya Akdeniz'in doğu kıyılarındaki mezar modasına veya geleneğine bağlı kaldığını belirtmektedir. Girid'de M. ö. 1200 yılından sonra ve en fazla I. binde yeniden görülmeğe başlayan kubbeli mezarlar, Tesalya'da olduğu gibi, küçük ve düzensiz yapılarıdır. Mezar odalarının önünde kısa bir koridor veya dik dörtgen bir dehliz vardır. Bazı mezar kalıntılarında ise ikisi de görülmektedir. Prof. Mansel bu kubbelerden bazılarının "basık veya küre., , bazılarının da kovan biçiminde olduğunu belirtmektedir. Thera adasındaki kubbeli mezar bu geleneğin yayılış alanını göstermesi bakımından önemlidir .

Eserin VI. bölümünde Anadolu mezarları işlenmiştir. Bizce çok önemli olan bu bölümde bu güne kadar iyice yayınlanmayan ve hatta ciddi olarak bahis konusu dahi edilmeyen bütün mezarlar bir araya toplanmış teknik, plân ve kronolojileri hakkında en doğru bilgi verilmiştir. Anadolu arkeolojisinin yıllardan beri ihmal ettiği bu konuyu geniş ölçüde ele alan müellif, önce konsantrik taşıma tekniğinde örtülmüş mezarları incelemektedir. Anadolu'nun bu tipe giren en eski mezar anıtı M. ö. II. bine ait olan Degirmendere nekropolündeki kubbeli mezardır. İçindeki Geç Miken

6 Kubbeli Mezarları s. 18.

7 Kubbeli Mezarları s. 33.

çanak çömleği ile de tarihlenebilen bu mezar, Miken kültürünün Batı Anadolu'daki etkisini göstermesi bakımından da önemlidir.

İlk kalıntıyı takip eden ikinci kubbeli mezar M. ö VII. yüzyıla tarihlenen Milet mezar anıdır. Belevi tümülüsünün altındaki uzun koridorlu ve dik dörtgen biçimine giren iki odalı mezar anı Prof. Mansel'e göre, M. ö. IV yüz yıla aittir. İzmit yöresinde Ekşioğlu köyünün kuzey doğusunda yeni bulunan kubbeli mezar da konsantrik taşırma tekniği ile örtülen mezarlar gurubuna sokulmuştur. İçinin kademeli olduğunu öğrendiğimiz bu sahte kubbeli mezarın alt kısmının plânını tespit etmek için anıtın kazılması gerektiği bildirilmektedir. Bu kazı yapının tarihi için de yeni ipuçları verebilir.

Leonhardt'ın yayınından beri bilinen Işıkdığı anıtı da, müellife göre, bir mezardır. Tarihi tespit edilemeyen bu mezarın plânı, yani yuvarlak odanın yeri ve iki hücreli dörtgen odanın biçimi diğerlerinden ayrılan bir özelliğe sahiptir. Biz bu dik dörtgen odanın Atrivs mezar anıtının kayalar içine oyulan düzensiz dörtgen odasının geleneğini yaşattığını düşünüyoruz.

Evceören'in eşine çok az rastlanan monümental anıtı çok iyi tarif edilmiş ve kubbenin üst kısmının tahtadan yapıldığı veya açık bırakıldığı kabul olunmuştur⁸. 22 m. çapında olan bu monümental odanın üzerlerinde ikinci bir kat daha bulunan sekiz odası vardır. Konumuz bakımından çok önemli olan Karya'da Gökçağlar nekropolündeki mezarın kare biçimindeki odaları sahte kubbelerle örtülmüştür. Tümülüs altında kaldığı anlaşılan bu odaların üstünü örten toprağın kaymasına mâni olan bir

krepis izine de rastlanmıştır. Pandantifli olan bu Gökçağlar anıtından başka, gene aynı bölgeye düşen Asarlık'da da dik dörtgen odaların pandantifsiz sahte kubbelerle örtülmüş olduğu üstünde durulmuştur. Protogeometrik çağa ait olduğu kabul edilen bu iki mezar anıtının yardımıyla Gökçağlar ve diğer Karya mezarlarının kronolojileri üstünde tartışmak da bir dereceye kadar mümkün olabilecektir.

Anadolu'nun ikinci grup mezarlarını "düz taşırma tekniğinde örtülmüş,, olanlar temsil etmektedir. Sayıları konsantrik taşırma tekniğinde yapılanlardan daha az olmanın bu anıtları Sardes yöresindekiler, Yamanlar dağındaki Tantalos mezarı, Geresi, Orakbükü ve Alazeytin mezarlığındaki anıtların temsil ettiği görülmektedir. I. gurubun aksine, İç Anadolu'da görülmiyen bu mezar tipi, yalnız Ege kıyılarına ve adalara yayılmıştır. Dörtgen biçiminde olan bu odaların bazılarında dromos yoktur. Bu tip mezarların genel olarak dik dörtgen odalarının kısa taraf dışvarları şakuli olarak yükselirken, uzun tarafın duvar taşları ya zeminden itibaren veya belirli bir yükseklikten sonra birbiri üzerinden taşınmak suretiyle mezar anıtının sahte bir kemerle örtülmesi sağlanmaktadır. Prof. Mansel Tantalos ve Geresi mezarlarının yaşını, Schachermeyr'in aksine indirmiş ve bu iki anıt için M. ö. IV. "Tantalos,, ve V.-VI. yüzyılı teklif etmiştir⁹.

III. Gurup mezarları, I. ve II. tipin, yani "konsantrik taşırma ile düz taşırma usulünün birleştirilmesiyle örtülmüş mezarlar,, temsil eder. Marmara bölgesinde Mudanya, Batı Anadolu'da

⁹ Orthogonal ve ilerlemiş taş tekniğine dayanan bu kronoloji için bk. Dr. E. Akurgal, İzmir ve dolaylarındaki eski eserler hakkında birkaç not (Arkeoloji araştırmaları 2, 1945 Ankara s. 24 v. g.) de.

⁸ Kubbeli Mezarları s. 23 ve bilhassa not: 96.

Belevi ve Milas da raslanan bu mezar tipinin Karalar'da, yani İç Anadolu'da da bulunmuş olması yayılış alanının I. tipe uyduğunu göstermektedir. En eskisi M. ö. IV. yüzyıldan daha geç olmayan bu mezar anıtı tipinin M. ö. I. yüzyılda da yaşadığını Karalar'daki Galat mezarı kesin olarak aydınlatmaktadır.

Bundan sonra Suriye mezarları ele alınmaktadır. Ras-Şamra ve Minet-el-Beyda'nın yeni mezar anıtları üstünde duran müellif, dörtgen mezar odalarının üstünü örten bu yuvarlak ve sivri sahte kemer prensibinin Suriye kıyılarında M. ö. II. bin yılında da bulunduğunu ve bu tavanların Girid'in etkisiyle doğduğunu belirtmiştir. Gerçekten Suriye'deki mezar anıtlarının aşağı yukarı çağdaşı bulunan İsopta tipindeki mezarlara benzemesi, bizce de, bir tesadüf değildir. Yeni Ras-Şamra, Minet-el-Beyda ve bilhassa Tel-Açana "eski Alalah,, kazılarında elde edilen bol arkeoloji eşyası, Girid-Miken kültürünün Suriye ve Amik ovasındaki etkisinin M. ö. aşağı yukarı XVI. yüzyılda başladığını teyit etmiş bulunmaktadır¹⁰. Her türlü kültür kalıntısında görülen bu etkinin izlerini yapıda da sezmemek mümkün değildir.

Eserin VIII. bölümünde Kırım'dan Suriye'ye, Suriye'den İtalya'ya kadar yayılan ve birer birer incelenen mezar anıtları üç guruba ayrılmakta "dik dörtgen, kare ve yuvarlak binalar,, ve bunlara giren mezarlar sayılmaktadır. Bu tasnif birbirine çok benzeyen mezar anıtlarının muhtelif çağlarda ve muhtelif ülkelerde yaşadığını açıkça göstermiştir.

10 Cl. F. A. Schaeffer : Ugaritica (Paris 1939), s. 53, 60 v. g. ; AfO XI s. 93-94 " Çatalhöyük için. Antiquaries journal 17 (1937) s. 1-15 AfO XII s. 89-91, XIII s. 257 v. g. "Açana için,,; ayrıca Açana hakkındaki ilk haberler Belleten 30 s. 370-1 not 41 de toplanmıştır.

Eserin IX., yani son bahsi "netice,, sidir. Bu bölümde ilk önce sahte kemer ve kubbelerle örtülü mezarların menşei meselesine temas edilmiştir¹¹. Bilindiği gibi, eserde incelenen mezar anıtlarının en eskileri Miken'deki kubbeli mezarlardır. Prof. Mansel'e göre de, M. ö. XVI. yüzyılda Argolis'de "eveliyatsız olarak,, görülen bu mezar tipinin menşei henüz bir tartışma konusudur. Bizzat müellifin de eskidenberi kubbeli mezarların menşei üstünde durduğunu biliyoruz¹². Taşırma usulüyle yapılmış sahte kubbe ve kemerli yapıların menşei meselesinde evvelâ bu mezarların müşterek bir kaynaktan çıkıp çıkamayacaklarını, sonra da her ülkede birbirinden ayrı, müstakil olarak doğup doğamayacaklarını gözden geçirelim: Bu konuyu herkesden iyi inceleyen prof. Mansel'in birincini imkânı işlemeği tercih ettiğini ve hatta menşei meselesinde Önasya'nın bir tarafa bırakılmasının doğru olmadığına inandığını görüyoruz. Gerçekten kuzey Suriye ile güney ve kuzey Mezopotamya'da kubbeli ve kemerli evlere, mezarlara ilk çağlardanberi raslanmaktadır. Prof. Mansel'in en son kontrandüsünde de işaret edildiği gibi¹³, Arpacıya'nın Tel-Halaf kültür katında bulunan yuvarlak yapıları, Tepe-Gavra'nın XX. "Tel-Halaf,, ve XVII. "El-Ubeid,, yapı katında bulunanların eşidir¹⁴. Tel-Halaf ve El-Ubeid çağının bu yapıları kovan biçimine giren kubbelerle örtüldüğüne ve bilhassa bazıları önlerinde dik dörtgen veya kare biçiminde koridorları bulunduğu göre, Girid'de M. ö. III. bine tarihlenen en eski Akdeniz mezarlarından daha eski

11 Kubbeli Mezarları s. 28 not 133.

12 Mısır ve Ege Tarihi notları s. 206.

13 Belleten 31 s. 468.

14 AfO XII ; s. 402; bu kaynaklar, kubbeli mezarları not 133 de münakaşa ve izah edilmiştir.

olduğundan şüphe edilemez. Sakçağözünde (Yobbahöyük) anatoprak üstüne kurulan neolitik kültürün 13 üncü, yani, en eski safhasında iki yuvarlak yapı kalıntısına rastlanmıştır¹⁴ a. Hâfirleri tarafından ne olduğu anlaşılamayan bu kalıntıların, Tel-Halaf çağındaki Tolosların proto tipini teşkil ettiklerini kabul edebilmemiz için, önce bunların ne olduğunu öğrenmemiz gerektir. Ayrıca bu tipe giren yapılara Yunus'da da "Kargamış yanında,, raslanmış olması yayılış alanının genişliğine ve tolos geleneginin kuvvetine işaretler. İçlerindeki buluntulara göre, Yunus tololarının çanak çömlek fırınlarıyla hiçbir ilgisi yoktur. Bu yapıları Arpaciya ve Tepe-Gavra'daki paralellerinden ayırmak mümkün değildir. Bundan başka güney Mezopotamya'da Cemdetnasr çağına ait Uruk taş teknesiyle, silindir mühürler üstündeki tasvirler, kubbeli yapıların bu bölgede de bilindiğini göstermektedir¹⁵. Bununla beraber, güney Mezopotamya'nın bu konu bakımından en önemli arkeoloji belgeleri Ur kiral mezarlarıdır. Erhanedan çağının son safhasına ait olan Ur mezarları, kubbe ve kemerli Sumer anıtlarının güzel bir örneğidir¹⁶. Bundan başka, kuzey ve güney Mezopotamya'da sahte kubbe ve kemerin—Miken'deki

gibi monümental anıtlar yaratamamış olmasına rağmen—varlığını uzun müddet koruduğu da bilinmektedir. Hafaca'da Erhanedan çağının son safhasına ait olan ve plânkonveks tuğlalarla yapılan kemerli ve sağlam bir mezar bulunmuştur¹⁷.

Filistin'de sahte kubbe ve kemerli mezarların eskidenberi kullanıldığını ve hatta Miken'dekilerle eşimsendiğini de biliyoruz¹⁸. Filistin ve Sina'dan başka Mısır'da da M. ö. 3000 yılından "belki daha eski,, itibaren sahte kemerin kullanıldığını¹⁹ görüyoruz. Buluntuların bu durumuna göre, Akdeniz ülkeleri-kuzey Afrika ile Önasya karşı karşıya durmaktadır. İşte menşeselesinde birbirine zıt iki kuvvetli görüşün doğmasına sebep de budur²⁰. Bugün bu problemi çözebilecek durumda bulunmadığımızı belirten Mansel'in "Önasya ve Anadolu mezar araştırmaları daha henüz başlangıç safhasında bulunduğundan bu hususta tabii kesin bir hüküm vermek bugün mümkün değildir,, şeklindeki ihtiyatlı görüşüne iştirak etmenin en doğru yol olduğunu düşünüyoruz. Yalnız Akdeniz çevresiyle Önasya'daki sahte kubbe ve kemerli anıtların tetkiki, bu yapıların iki ayrı coğrafya ve kültür bölgesinde birbirlerinden ayrı ve buldukları yerlerde müstakil olarak doğmadıklarını kesin surette açıklamaktadır.

Miken mezarları Aka kiralrı için yapılmıştır, bunların ortadan kalkışı

14 a Annals of archeology and Anthropology, University of Liverpool XXIV (1937) s; 121-2 ve 127. Lev. XXII; raporda bu kalıntılara (round rooms, rounded cists or tholoi, circular huts or hearths) gibi birbirini tutmayan muhtelif adlar verilmiştir. Bu bakımdan taş temelli olan bu yuvarlak yapıların üstünde durmak (şimdilik) mümkün değildir.

15 Viktor Christian, Altertumskunde des Zweistromlandes Leipzig 1940, Lev. 103, 4 ve 121, 4.

16 Leonard Wooley, Development of the Sumerian Art s. 71 ve L. Wooley; Ur Excavations, The Royal cemetery II; 106 ve bilhassa P. G. 105'e bakınız.

17 AfO XII s. 405. Ve Nipur'daki eşi için Bruno Meissner; Babylonien und assyrien Heidelberg 1920. S; 280 res. 157.

18 I. Benzinger, Hebräische Archäologie, Leipzig 1927, s. 210 ve RV IV "Gewölbe,,

19 Walter Otto, Handbuch der Archäologie 'de A. Scharff s. 44 Lev. 50, 3.

20 Prof. Mansel bu iki zıt görüşü Kubbeli Mezarları not 133 de belirtmiş ve kaynakları toplamıştır.

Yunanistan'daki siyasi ve içtimai olayların bir sonucudur ²¹.

Aka medeniyetinin en parlak çağında kubbeli mezarların Trakya - Anadolu ve Güney Rusya'ya geçtiğini, o bölgelerde zaman zaman unutulduklarını, fakat hiç bir zaman tamamiyle ortadan kalkmadıklarını bu eserden öğreniyoruz. Mezar anıtlarının teknik ve planı, Aka kültürünün Trakyadaki etki kuvveti, bu görüşü doğrulamaktadır. Miken kubbeli mezar geleneği Trakya'da uzun müddet yaşamıştır. Yunanistan ve Trakya mezarları arasındaki benzerlikler yedi noktada toplanmış ve bu yakınlığın bir tesâdüf olmadığı, Trakyada'da M. ö. V. yüzyıldan daha eski kubbeli mezarlara rastlanacağı ve bu suretle gelenek zincirinin tamamlanabileceği belirtilmiştir ²².

Kırklareli'nin A ve C tümülüsleri üzerleri hakiki bir beşik kemerle örtülmüş bir dehliz ve bir mezar odasıyle "A., gene aynı biçimde örtülmüş ve arka arkaya yapılmış dört odadan müteşekkil "C., iki mezar anıdını saklamaktadır. Makedonya tipine giren bu iki mezar da M. ö. III. — IV. yüz yıla tarihlenmiştir.

Trakya ve Kerç mezarlarını da eşimseyen Prof. Mansel, bu iki ülke arasında direkt bir bağ olmadığını ve Karadeniz'in kuzey kıyılarında çok eski bir kubbeli mezar geleneğini kabul etmekle, prof. Filov ve Schachermeyr'den ayrılmaktadır ²³.

Kubbeli mezarlar Anadolu'ya Akalarla birlikte girmiştir. Eserde birçok noktaları henüz aydınlanamayan Anadolu mezarlarının iyice anlaşılabilmesi için bu ülkedeki mezar araştırmalarının artması, yeni anıtların bulunması ve

eskilerin yeniden tetkik ve neğri istenilmektedir. Gerçekten Anadolu'nun bu güne kadar şu veya bu şekilde işlenen bütün kubbeli mezarları Akalı veya daha genel bir terimle, batıdan gelen bir köke sahiptir. Bu mezarlarda yerli, eski Anadolu'lu unsurlar şimdilik sezilmemektedir. Bilindiği gibi Batı ve İç Anadolu Kalkolitik çağda kubbe ve kemeri tanımamıştır. II. Truva eski geleneği yaşatmaktadır. Yalnız İç Anadolu'daki Bakır çağı kültüründe bir yenilik sezilmektedir. Etiyokuşu'nun ikinci yerleşme katında, yani Bakır çağının orta safhasında tekerlek-tolos biçimli yapılar açığa çıkarılmıştır ²⁴. Anadolu'da bu güne kadar eşlerine rastlanmayan bu yapıların mezar olmadığını kesin olarak söyleyebiliriz. Ayrıca içlerinde yalnız çanak çömlek, iğne, biz, ağırlık ve ağırşak gibi evlerde kullanılan eşyanın bulunması, bu yapıların küçük birer köy evi olduğunu gerçekleştirmektedir. Bu bakımdan biz Etiyokuşu toloslarının Anadolu'da taşırma tekniğinde yapılmış ilk sahte kubbeli evler olduğunu düşünüyör ve Bittel'in görüşüne iştirak etmiyoruz ²⁵. Bundan başka Alaca-höyük'ün Bakır çağında da tekerlek biçimli duvar kalıntılarına raslanmıştır ²⁶. İçinde iskelet bulunan küpleri çeviren ve çapları iki m. ye erişen bu tekerleklerin asıl mezar küpünü çevirdiğinden şüphe edilmemekle beraber, temellerin yükseltilmediğini, yani, üst yapıya sahip olmadıklarını da kabul etmek zorundayız. Hititlerin düz taşırma tekniğini askerî yapılarında kullandığını belirten Prof., haklı olarak Friglerin tümülüs altındaki mezar anıtlarından bahsetmemektedir. En eskisi M. ö. aşağı yukarı VIII. yüzyıla

21 Kubbeli Mezarları s. 29.

22 Kubbeli Mezarları s. 29-30.

23 Kubbeli Mezarları s. 32.

24 Şevket Aziz Kansu, Etiyokuşu Hafriyatı Raporu "Ankara 1937, s. 11-12.

25 Archäologischer Anzeiger 1941 s. 255-6.

26 Remzi Oğuz Arık, Alaca-höyük Hafriyatı 1935, Ankara 1938 s. 44-6, 102-105.

tarihlenen Frig tümülüslerinin hiç birinde sahte kemer veya kubbeli yapı izine raslanmamıştır. Kalın kalaslarla ve sandık biçiminde yapılan Frig mezar odalarının incelenen yapılarla hiç bir ilgisi yoktur²⁷. Yalnız, 1926 yılında, Ankara nekropolündeki iki tümülüsü kazan Makridi, büyük tümülüsün altında «gayri muntazam taşlarla kireçsiz, kuru kümbetvarî ve müdevver şekilde yapılmış» mağaradan bahsetmektedir²⁸. Ayrıca Dr. H. Koşay tarafından incelenen orman fidanlığındaki tümülüsde de «yuvarlak kaideli bir yapıya tesadüf» edilmiştir²⁹. Bunun da taş duvarları «harçsız, ufak taşların üstüde konması suretiyle,, yapılmıştır. Bu sene anıt - kabir alanının toprak tesviyesi yapılırken, bu satırları yazanın da iştirakiyle oradaki iki yığma mezarın üst kısımları kaldırılmış ve atlarındaki Frig mezarlarını incelemek mümkün olmuştu³⁰. Yeni açılan iki mezarda yuvarlak yapı yoktur. Yalnız, bugünkü taprak seviyesinin altındaki mezar çukurlarını çeviren, bu çukurların biçimine uyan ve dışarıdan divara benzeyen dört köşeli harçsız taş yığıntıları vardı. Birincisinde, ahşap mezarın üstüde örten bu ufak taş yığıntıları Gordion'un eski tümülüslerinde bulunanların benzeridir³¹. 1926

ve 1932 yılında incelenen tümülüslerin içindeki yuvarlak yapılarda, yeni bulunanlar gibi bir temel kalıntısı, yani üzerlerinde kubbeli veya herhangi bir şekilde üst yapıya sahip izler olmadığından, eserde bu taş yığıntıları sahte kubbe ve kemerli mezarların incelenmesinde - pek haklı olarak - değerlendirilmemiştir. Bakır, Hitit ve Frig çağındaki anıtların bu durumu, Anadolu'nun sahte kubbe ve kemerli mezar anıtları probleminin çözülmesinde şimdilik kesin sonuçları sağlayamayacağını açıklamaktadır. Bu sonuç eserde müdafaa edilen görüşü her bakımdan desteklemektedir.

Etrurya'nın basık kubbeli yuvarlak ve kare mezar odalarını Girit ve Anadolu anıtlarına benzeten Prof., Etrüsk mezar tiplerinin ya Girit'ten veya Girit kanalıyla Anadolu'dan gitmiş olduğuna ve hatta Etrüsklerin bu mezar teknigini «Anadolu'daki yurtlarından,, götürmüş olduklarına da işaret etmektedir³². Mezar anıtlarının sağladığı bu sonuç, Etrüsk kültürüyle ilgili problemlerin çözülmesinde önemli bir yer tutacaktır. Mezar anıtları belirli bir Öteki Dünya inancının ve köklü bir geleneğin eserleri olduğundan, muhtelif sebeplerle ve sık sık değişikliklere maruz kalan diğer arkeoloji belgelerine benzetilemeyeceğinden, Etrurya'daki mezar tiplerinin Anadolu'dakilere benzediğini tesbit etmek, Etrüsk kültürüyle uğraşanlar için kazanç olacaktır.

Eserin sonunda «sahte kubbe ve kemer probleminin tamamıyla çözülmekten uzak olduğu,, belirtilmekte ve problemin aydınlanmasında eski geleneklerin kaynağı olan Anadolu'nun araştırılması, mezar anıtlarına önem verilmesi hem arkeologlardan hem de Türk Tarih Kurumu'ndan istenmektedir.

27 Gustav Körte und Alfred Körte, Gordion, Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900 Berlin 1904 s. 40-42 ve 99-100.

28 Maarif Vekâleti Mecmuası sayı 6, 1926 s. 42 v. g. Makridi'nin bu makalesinde görülen 10 No. lu şeklin neye göre çizildiğini, buna esas olan yapı kalıntılarının ne olduğunu anlıyamıyoruz. Yeni buluntular bu kesimi doğrulamamaktadır. Ayrıca bu yanlışlık sehede'ye de geçmiştir (Archäologischer Anzeiger 45 (1930) s; 481).

29 Türk Tarih Arkeologiya ve Etnoğrafya Dergisi I "1933 s. 5-6 şek. 1, 11.

30 9600 sayılı ve 14 Temmuz 1945 tarihli Akşam Gazetesi. Arkadaşım Mahmut Akok ile bu iki Frig mezarını yayınlamak üzere bulunuyoruz.

31 Gordion III. ve IV. tümülüslerle krş.

32 Kubbeli Mezarları s. 33.

Gerçekten eserin okunması, incelenmesi bu istegin yerinde olduğunu anlatmaktadır. Anadolu'da geniş bir kaideye yayılan Bakır Çağının tolosları, küp mezarları çeviren tekerlek biçimli küçük yapıları ve Hititlerin düz taşıma tekniği ile yapılmış askeri binaları, belirli bir kaynağa bağlanamayan, başlangıç ve devamı takip edilemeyen kalıntılardır. Bunların aydınlatılması ve gelenek zincirinin kurulmasında mezar anıtlarının araştırılması büyük faydalar sağlayacaktır.

Arkeolojinin önemli konularından biri olan sahte kubbe ve kemerli mezar anıtlarını geniş ölçüde ele alan, bu problemin aydınlanmasında Anadolu'nun oynadığı rolü en olgun bir şekilde bize öğreten bu eser, mezar anıtlarının plân, teknik ve tarihleri bakımından elimizdeki kaynakların en değerlisidir. Ayrıca bu eser, mezar anıtlarının incelenmesi, uzak ve yakın ülkelerdeki paralelleriyle eşimsenmesi ve sonuçlar çıkarılması bakımından da örnek bir etüttür. Bundan başka, bununla kısa bir zaman devam etmiş ve az para harcemiş bir kazıyla dahi birinci sınıf eserlerin yazılabileceğini görüyoruz. Fotoğraf, resim ve plânların seçilişi, kullanılan kâğıdın einsi ve kitabın basılışı kusursuzdur. Uzak ülkelerin bir çok malzemesini bir araya toplayan, onları kolay kullanılır bir duruma sokan bu eseri, arkeoloji edebiyatımıza kazandıran sayın Profesöre teşekkürü ödenmesi gereken bir borç biliriz.

Dr. TAHSİN ÖZGÜÇ

Kumarbi efsanesi: Eticeden tanzim, tercüme ve izaheden: Prof. H. G. Güterbock, Türkçeye

çeviren: Sedat Alp. Türk Tarih Kurumu yayınlarından VII. seri, No. 11 Ankara, 1945, 73 S.

Anadolu'nun en eski sakinlerinden olan Etilerin, Mısır ve Mezopotamya'da olduğu gibi, kendi dilleriyle yazıp bıraktıkları edebiyatlarına da nüfuz etmek, dünya kültür tarihi için bir ihtiyaçtı. Dikkatli ve titiz çalışmalarını diğer eserleriyle de bildiğimiz Prof. Güterbock, bu yeni eseriyle yalnız Anadolu'nun kültür tarihine hizmet etmekle kalmıyor, aynı zamanda, bu ihtiyacı da karşılamış bulunuyor. Eserin Hittitolojiye vakıf bir uzman tarafından türkçeye çevrilmesi ise, bu değeri katmerlendirmektedir.

Müellif eserini, tabletlerin sırası ve yayınları hakkında etraflı bir «Giriş» bahsinden sonra, «Metinler» ve «İzahlar» olmak üzere, iki bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde efsaneye ait tabletler dört kısma ayrılır. İkinci İzahlar bölümünde de I - Muhteva hakkında malûmat. II - Rolü olan tanrılar. III - Vakanın cereyan ettiği yer. IV - Diğer milletlerin efsaneleriyle karşılaştırma diye yine dört kısım vardır. Kitabın sonuna ayrıca bir «Hurri menşeli diğer Etice destan metinlerinin hülâsaları» eklenmiş ve bir de mukayeseli metin listesi verilmiştir. Biz, burada, birinci bölümün sadece özünü verecek, filolojik tahlilini dilcilere bırakacağız.

Metinlerin genel toplamından efsane şöyle anlaşılacaktır:

1. Gök kırallığı efsanesi. Tanrılar dünyasında bir gök kırallığı vardır. Bu kırallığın ilk sahibi tanrı Alalu'dur. Alalu'nun kırallığının dokuzuncu yılında tanrı Anu ona karşı muharebe ediyor ve Alalu aşağıya, karanlık toprağa sürülüyor. Fakat tahtı ele geçiren Anu'nun hâkimiyetinin

Gerçekten eserin okunması, incelenmesi bu istegin yerinde olduğunu anlatmaktadır. Anadolu'da geniş bir kaideye yayılan Bakır Çağının tolosları, küp mezarları çeviren tekerlek biçimli küçük yapıları ve Hititlerin düz taşıma tekniği ile yapılmış askeri binaları, belirli bir kaynağa bağlanamayan, başlangıç ve devamı takip edilemeyen kalıntılardır. Bunların aydınlatılması ve gelenek zincirinin kurulmasında mezar anıtlarının araştırılması büyük faydalar sağlayacaktır.

Arkeolojinin önemli konularından biri olan sahte kubbe ve kemerli mezar anıtlarını geniş ölçüde ele alan, bu problemin aydınlanmasında Anadolu'nun oynadığı rolü en olgun bir şekilde bize öğreten bu eser, mezar anıtlarının plân, teknik ve tarihleri bakımından elimizdeki kaynakların en değerlisidir. Ayrıca bu eser, mezar anıtlarının incelenmesi, uzak ve yakın ülkelerdeki paralelleriyle eşimsenmesi ve sonuçlar çıkarılması bakımından da örnek bir etüttür. Bundan başka, bununla kısa bir zaman devam etmiş ve az para harcemiş bir kazıyla dahi birinci sınıf eserlerin yazılabileceğini görüyoruz. Fotoğraf, resim ve plânların seçilişi, kullanılan kâğıdın einsi ve kitabın basılışı kusursuzdur. Uzak ülkelerin bir çok malzemesini bir araya toplayan, onları kolay kullanılır bir duruma sokan bu eseri, arkeoloji edebiyatımıza kazandıran sayın Profesöre teşekkürü ödenmesi gereken bir borç biliriz.

Dr. TAHSİN ÖZGÜÇ

Kumarbi efsanesi: Eticeden tanzim, tercüme ve izaheden: Prof. H. G. Güterbock, Türkçeye

çeviren: Sedat Alp. Türk Tarih Kurumu yayınlarından VII. seri, No. 11 Ankara, 1945, 73 S.

Anadolu'nun en eski sakinlerinden olan Etilerin, Mısır ve Mezopotamya'da olduğu gibi, kendi dilleriyle yazıp bıraktıkları edebiyatlarına da nüfuz etmek, dünya kültür tarihi için bir ihtiyaçtı. Dikkatli ve titiz çalışmalarını diğer eserleriyle de bildiğimiz Prof. Güterbock, bu yeni eseriyle yalnız Anadolu'nun kültür tarihine hizmet etmekle kalmıyor, aynı zamanda, bu ihtiyacı da karşılamış bulunuyor. Eserin Hittitolojiye vakıf bir uzman tarafından türkçeye çevrilmesi ise, bu değeri katmerlendirmektedir.

Müellif eserini, tabletlerin sırası ve yayınları hakkında etraflı bir «Giriş» bahsinden sonra, «Metinler» ve «İzahlar» olmak üzere, iki bölüme ayırmıştır. Birinci bölümde efsaneye ait tabletler dört kısma ayrılır. İkinci İzahlar bölümünde de I - Muhteva hakkında malûmat. II - Rolü olan tanrılar. III - Vakanın cereyan ettiği yer. IV - Diğer milletlerin efsaneleriyle karşılaştırma diye yine dört kısım vardır. Kitabın sonuna ayrıca bir «Hurri menşeli diğer Etice destan metinlerinin hülâsaları» eklenmiş ve bir de mukayeseli metin listesi verilmiştir. Biz, burada, birinci bölümün sadece özünü verecek, filolojik tahlilini dilcilere bırakacağız.

Metinlerin genel toplamından efsane şöyle anlaşılacaktır:

1. Gök kırallığı efsanesi. Tanrılar dünyasında bir gök kırallığı vardır. Bu kırallığın ilk sahibi tanrı Alalu'dur. Alalu'nun kırallığının dokuzuncu yılında tanrı Anu ona karşı muharebe ediyor ve Alalu aşağıya, karanlık toprağa sürülüyor. Fakat tahtı ele geçiren Anu'nun hâkimiyetinin

dokuzuncu yılında da tanrı Kumarbi ona karşı isyan ediyor; mücadele esnasında, Anu göğe kaçarken, Kumarbi onu ayaklarından yakalıyor ve babasının «diz» ini ısırıyor, Anu'nun erkekliği onun içine dökülüyor. Anu, Kumarbi'ye «Seni üç korkunç tanrıya gebe bıraktım» deyince, Kumarbi derhal yuttuklarını tükürüyor. Ozaman yer üç korkunç tanrıya gebe kalmış oluyor. Bunlardan birincinin adı okunmuyor (kırık ve bozuk metinlerden birinci tanrının Fırtına tanrısı olacağı tahmin ediliyor), ikincisi Aranzah (Dicle) nehri, üçüncüsü de tanrı Taşmışı'dur.

2 — Ullikummi şarkısı tabletlerinden Kummiya şehri kıralı olan Fırtına tanrısının Gök kırallığına da sahip olduğunu öğreniyoruz. Fakat Kumarbi ona karşı mücadele etmek için Denize anlaşarak diyorit taşından bir mahlûk yaratıyor ve ona Ullikummi adını veriyor. Bu mahlûk denizin içinde günde bir arşın, ayda bir GAN gibi büyük bir süratle büyüyor; öyle ki Deniz onun ancak beline kadar gelmektedir. Yine Kumarbi'nin emri üzerine büyüyen çocuk tanrı İrşirra'lar vasıtasıyla, üzerinde yeri, göğü ve denizi taşıyan Upelluri'nin sağ omuzuna dikiliyor. Tanrılardan ilkin Güneş bu acayip mahlûku görüyor ve derhal Fırtına tanrısını ziyaret etmeğe (belki onun hakkında malûmat almağa) gidiyor, Güneş tanrısı hiçbir şey yiyemeyecek, içemeyecek kadar heyecanlı görünüyor (S. 22). Bunun üzerine Fırtına tanrısı ile kız kardeşi İstar Hazzi dağına (Hatay'daki Keldağa) çıkarak bu devasâ taşı görüyorlar. Bunun üzerine Hurri Olimp'i sayılabilecek olan Şepişa dağında bir tanrılar meclisi kuruluyor.

Diğer kırık parçalardan da tanrılarının Ullikummi'ye karşı hiçbir şey yapamadıklarını ve Fırtına tanrısı ile

peyki Taşmışı'nun akıl kiralı Ea'ya başvurmağa karar verdiklerini öğreniyoruz. Taş çocuk Kummiya şehrinin kapısına geldiği zaman, bütün şehir gölge içinde kalıyor. İhtiyar ve donuk olan Upelluri'ye gelince, sırtındaki bu taş ona da rahatsızlık vermektedir. Nihayet bilge tanrı Ea, vaktiyle yeri ve göğü ayırmış olan bakır bir âletle taşı ayaklarından kesme suretiyle büyü yaparak, onu mahvediyor. Neticede, müellifin tahminine göre, Fırtına tanrısı tarafından yeniliyor.

Efsanenin kültür tarihine vereceği bilgi, müellifin tefsirlerini gösteren «İzahlar» bölümünde olduğu için, bizi bilhassa bu kısım ilgilendirecektir. Müellifin burada metinlerin muhtevası düzenleri ve bilhassa kırık parçaların yerleştirilme teklifleri hakkında yaptığı ince ve etraflı açıklamalarıyla (S. 36-44) kırık bir metin parçasındaki bir tek kelimeye bile kıymet verildiğini görüyoruz. Buna en iyi misal (S. 44) deki «işitti» kelimesinden çıkarılan yerinde ve doğru hükümdür. Bundan sonra destandaki iki muhalif tarafın şahısları teker teker takdim ediliyor. Destanda tarafsız kalan daha birçok tanrılar da vardır (S. 49). Bizim burada işaret edeceğimiz noktalar, eserde ihmal edilmiş değildir, sadece efsanenin bize verdiği intiba ile Profesörün yorumları arasındaki anlayış farklarıdır :

1 — Dikkat edilirse efsanede rolü olan tanrılar, kozmik varlıklarla, Hurri kavminin oturduğu bölgelerdeki dağ ve nehirlerin sembolik şahıslarıdır : Fırtına tanrısı, Güneş tanrısı, Deniz, Dicle nehri gibi. Buna göre, üzerinde yeri, göğü ve denizi taşıyan (S. 39), ihtiyar ve donuk Upelluri ile, diyorit taşından olan çocuğun da böyle bir varlığı temsil etmiş olmaları akla pek yakın geliyor. Profesörün şüphe etmesine rağmen (S. 59), biz Upelluri'nin

dünyayı temsil ettiğini zannediyoruz (S. 29, satır 29 ile karşıla).

Ullikumi'ye gelince, bu isimin Kummiya şehriyle ilgili olduğu, onun Kumarbi tarafından bu şehre musallat edilmesiyle de belli oluyor. İsmi başındaki "Ulli", ekinin izahı için Hurri dili grammerinin ilerlemesini beklemek mecburiyetindeyiz; fakat bu ismin etimolojisinde "Kummiya'yi mahveden", veya buna benzer bir mânanın saklı olduğunu keşfetmek için, Hurriceye vakıf olmağa lüzum yoktur kanaatindeyiz. Müellif Kummiya şehrinin Asur metinlerinde geçen Haphi civarında, Cizre'nin kuzeyinde olması ihtimalini ileri sürüyor. Halbuki biz bugün bu şehrin yerini kesin olarak tayin edebilecek durumdayız. Gerçi Asur metinlerinde üç tane Haphi gösterilir. Fakat bir Haphi yakınında olan Kudmuhî'nin klâsik çağlardaki Komagene olduğunu,¹ Komagene'deki Doliche'nin de Anadolu'nun buğa üzerindeki Fırtına veya Hava tanrısına muadil olan Juppiter Dolichenus'un vatanı olduğunu biliyoruz². Efsanemizde dahi Fırtına tanrısına "Kummiya kiralı", denildiğine göre (S. 24), Kummiya şehri = Doliche, yani bugünkü Gaziantep'in 5 Km. kuzeyindeki Dülükköydür³.

Ullikummi bu şehrin kapısına geldiği zaman, şehir karanlıklar içinde kalıyor. Burada acaba bir güneş tutulması hâdisesi mi kastediliyor, yoksa Ullikummi, Kummiya şehri yanında büyük bir dağdır da, güneşin onun arkasından kayboluşu mu tasvir edilmek isteniyor? O da Fırtına tanrısı gibi, Kumarbi'nin oğlu olduğuna göre

(S. 46), mukaddes bir dağ tanrısı olması da düşünülebilir. Bahusus Hesiod'un Theogonie'sinde de Zeus'un Kronos'a tükürttüğü ilk taş bir kült âbidesi olarak Kilikya'ya dikilmişti. Bütün bunlara göre, Ullikummi'nin Hazzi dağından görülen mukaddes bir dağ olması çok muhtemeldir. Fakat bu mecazî mâna her ne olursa olsun efsane, vaka mahalini bize açıkça göstermektedir.

2. Vakanın cereyan ettiği yer, gerçi Hurri kültürünün yayılış sahasıdır. Fakat bu geniş sahanın hududu çizilmemiştir. Bilindiği üzere, Hurri kültür sahası kuzeyde bütün Kızılırmak havzasını içine almaktadır. Doğu sınırını ise Van bölgesi teşkil eder⁴. Zira Eti panteonunun başındaki Fırtına tanrısı Teşup ile karısı Hebat'ın isimleri, Hurri kültürünün Kızılırmak bölgesindeki yayılışını açıkça gösterdiği gibi, Fırtına tanrısı ile kız kardeşi İştar'ın üzerine çıkarak taş çocuğu gördükleri (S. 51) Hazzi dağı da Yazılıkaya mâbedinde temsil edilmiştir⁵. Bundan başka bizzat Kumarbi efsanesinin Boğazköy'de Etice yazılması, Hurri kültür tesirinin en iyi delilidir. Diğer taraftan efsanede yerin doğurduğu tanrılardan biri olan Aranzah (Dicle) nehrinin mevcudiyeti ise, doğu hududu tastik etmektedir. Müellifin de, haklı olarak, dikkati çektiği gibi, efsane kati olarak denizi tanıyan bir kavmin hayalinden doğmuştur ve bu deniz ancak ve yalnız Akdeniz olabilir. O halde Hurri kültürünün sınırlarını, kaba taslak olarak, doğuda Fırat ve Van'dan, batıda Kızılırmak havzasından Akdeniz'e doğru indirilen itibarı

¹ Mustafa Kalaç, Sumeroloji araştırmaları, S. 1013, Not. 2 ile karşıla.

² Halil Demircioğlu, Tarih araştırmaları, S. 295.

³ Halil Demircioğlu, Der Gott auf dem Stier, Berlin, 1939, S. 14.

⁴ A. Götze, Hethiter, Churriter und Assyrer, Oslo, 1936, S. 106.

⁵ H. G. Güterbock, Belleten 26 (1943) S. 280.

bir hatla çevreleyebiliriz. Buna göre, yerleri henüz tayin edilemeyen Lalapaduva, Kandurna dağlarıyla, Hurri Olimpi diyebileceğimiz Şepişna dağı güney-doğu Anadolu'nun bu çevrede bulunan karışık dağ sistemi içinde aramak ve bulmak pek zor olacaktır. Burada sadece Etilerin edebi metinlerinde çok sevildiğine dayanılarak, Amanos'ların bir Olimp olabileceği ihtimalini ileri sürmek istiyoruz. Hupişna'nın Konya Ereğlisi (Klasik çağlardaki Kybistra) olması, keza Typhon'un Kilikya'da kabul edilmesi (S. 56) bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.

3. Efsanenin cereyan ettiği sahadaki bütün bu coğrafi mevkiler arasında, zamanımıza göre, Fırat da, unutulmuş olmamalıdır. Denizin kızı Pirtapşuruhi'nin de Fıratı temsil etmiş olması düşünülemez mi? Bilindiği üzere, Fırat'ın akkadece Purattu'dur. Gerçi von Brandenstein aynı adın Hurri'lerde biraz değişik olarak Puranti şeklinde kullandığını tesbit etti ⁶. Bundan başka sondaki «hi» ekinin Hurricede bir nishet eki olduğunu da biliyoruz. Biz burada sadece efsanenin coğrafi insicamının yardımıyla bu sonuca varmayı düşündük.

4. Müellif, destanın düzeldiği zamanı tarihlemeye de, yine haklı olarak, temas etmemiştir. Gerçi S. 15 de araba üstündeki savaş ve S. 30 da Fırtına tanrısının denize giderken arabaya binmesi, kronoloji için ipucu verir gibi görünmektedir. Fakat eserde maalesef bir eksiklik teşkil eden metin transkripsiyonu bulunmuş olsaydı, burada arabanın mutad GIŞGIGIR idogramıyla değil, Teşup'u İmamkulu âbidesinin gösterdiği gibi ⁷, «gece»

ile «gündüz» anlamına gelen Hurri ile Şeri isimli iki buğa koşulmuş (S. 49) başka bir araba (GIŞ.MAR.GID.DA) dan bahsedildiği anlaşılmış olurdu.

Bir de Vaşitta (S. 45) ve Şuvaliatta (S. 48) adlarının âri olduğuna temas edilmemiş. Bu isimler, herhalde M. Ö. 1500 den, yani Mitanni'lerin Önasya'ya gelmelerinden sonra efsaneye girmiş olmalıdır.

Efsanede bilge Ea'nın Ullikummi'nin ayaklarının altını (?) kestiği (S.30) bakır alet dahi kronoloji için bir yardımcı vasıta olamaz, zira eskiden tahta veya bakırdan yapılan birçok eşyalar, demirden yapılmaya başlandıktan sonra da bakır (URUDU) idogramıyla yazılmakta devam etmiştir ⁸.

5. Diğer milletlerin efsaneleriyle mukayese bahsi, denilebilir ki, hiç kusura duzdu. Bütün klâsik kaynaklar incelenmiş, Ras - Şamra metinlerinin ortaya çıkmasıyla Bybloslu Philo'nun Sanhun- Yaton'a atfen verdiği bilginin doğruluğu gösterilmiş; Babil, Hurri, Fenike, Yunan efsanelerindeki tanrı nesillerinin şecereleri ve maceraları karşılaştırılmıştır. Ancak efsane heyeti umumiyesiyle tarihe, kültür tarihine ne vermiştir? Anlaşılan müellif, evvelâ, bir filolok olduğu için, bu noktaya temas etmek istememiştir.

Efsane, herşeyden evvel, Hurri kültür sahasını bir kere daha doğru olarak tesbit etmemize yaramıştır. Sonra da yüksek Sumer kültürünün tesiri altında nasıl kendisine has bir tekâmüle eriştiğini göstermiştir. Bundan başka efsane, Sumer kültürünün yayılmasında Hurri'lerin yapmış ol-

6 Von Brandenstein, KUB XXVII mukademesi, S. IV.

7 H. Th. Bossert, Altanatolien, No. 563.

8 Karşıla, Anitta kitabesi, Hronzy, Archiv Orientalni 1, S. 274 satır 75 de taht, tahta idogramıyla yazıldığı halde sonundaki ANBAR-demirden dolayı "demirden bir taht, diye tercüme edilir.

dukları aracılığı da açıkça belirtmektedir. Bu düzenli tanrı nesilleri sistemi tamamen Sumer mahsulüdür⁹. Gök kırallığı akidesi, tanrıların yaratılış motifleri hep Sumerlidir. Ancak denilebilir ki, Hurri'ler bu efsanede Sumer'lerin Cosmogonie'si (Dünyanın kuruluşu) ile Theogonie'sini (Tanrıların yaratılışını) birbirine karıştırmışlardır.

Destanın edebî değerine gelince, burada ne Gilgamiş destanında görülen Faustik şiir¹⁰, ne de Lugal-eposundan öğrendiğimiz didaktik bir karakter vardır¹¹. Yalnız belki en eski sembolik edebiyata bir nümune teşkil eder. O halde, efsanenin dünya kültür tarihine verdiği kazanç nedir?

Fikrimizce, efsane, herşeyden evvel, dünya kültür tarihinde iki kutup, ayrı ayrı bir şark ve bir garp noktaları olmadığını, dünya kültürünün birleşik bir bütün teşkil ettiğini göstermiştir. Eğer biz kültürlere "şarklı,, veya "garplı,, diyorsak, bu özün başkalığının ifadesi değil, sadece dış görünüş hatlarının başka başka kültür çevrelerinde iktisap ettiği nüans farklarından ileri gelen bir halin ifadesidir. Yani Mezopotamyalıların zengin muhayyalesinin mahsulleri, Hurriler, Etiler vasıtasıyla Akdeniz kıyılarına kadar geliyor, burada Fenikeliler ticaret mallarıyla beraber Şark'ın mânevi mahsullerini de Yunanlılara taşıyorlar, burada işleniyor, cilâlanıyor ve bugünkü medeniyetimizin dayandığı parlak, beyaz mermer kaide-leri teşkil ediyor. Ras-Şamra metinleri

şark ile garp arasındaki bu irtibat yolunu isbat etmemiş olsaydı bile, biz bu efsanenin menşeyinin şarklı olduğunu, ihtiva ettiği şark mistisizmi ile yine anlıyacaktık. Kummiya kıralı, Anu'ya topraktan geldiğini söylüyor (S. 14). Sumer felsefesinin Tevrat yoluyla şarkın bütün dinî akidelerine esas olan bu fikir, efsanenin felsefesine hiç şüphe edilmeden "şarklı,, damgasını vurmaktadır. Zira Sumerlerin Hilkat destanında insanın çamuru Kingu'nun kirli kanıyla yoğurulur. Keza birçok defa geçen (S. 14 de mükerrer; 18, 35) "yedi defa,, lâfzı da şarka mahsus kıymetli bir sayıdır. Amarna mektuplarında bütün şehir beyleri firavuna "yedi defa ve yedi defa,, secde ederler. Aynı suretle koruyucu tanrı LAMA'nın vücudu kıyılıyor, fakat o, yine ölmüyor. Bunu biz Mezopotamya'nın Tufan efsanesinde ebedî hayatı arayan, fakat onun yalnız tanrılara ait olduğunu anlayan Gilgamiş destanı ile de öğreniyoruz¹². Bu motif de Yunanlıların dinî spekülasyonlarına esas olmuştur.

Neticede görülüyor ki, Kumarbi efsanesinin dünya kültür tarihine verdiği kazanç büyük olmuştur. Bozuk ve eksik bir yığın tableti düzenlemek ve ondan derli toplu bir mâna çıkarmak için sabırlı ve dikkatli bir çalışmayı gerektiren ve bunu hakkıyla başaran bu eser için sayın profesöre teşekkür ederiz.

Dr. FÜRÜZAN KINAL

9 B. Landsberger, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi III, 2 (1945) S. 143.

10 Muzaffer Ramazanoğlu, Gilgamiş destanı, Methal, S. 9.

11 Kemal Balkan, Sumeroloji araştırmaları, S. 888,

12 Muzaffer Ramazanoğlu, Gilgamiş destanı, İstanbul, 1942, S. 83 ve 96.